

Anna Organiściak-Krzykowska, Joanna Machnis-Walasek***

EDUKACYJNE UWARUNKOWANIA POWROTÓW POLAKÓW Z EMIGRACJI ZAROBKOWEJ

Streszczenie. Procesy migracyjne stanowią istotną kwestię społeczno-ekonomiczną we współczesnym świecie. Szczególnie interesującym problemem jest skala i charakter przemieszczeń ludności z krajów, które przystąpiły do UE w 2004 r. Rozszerzenie UE wpłynęło na zwiększenie udziału ludności w emigracjach czasowych. Dane szacunkowe wskazują, iż w 2012 r. liczba Polaków uczestniczących w emigracji czasowej w krajach UE wyniosła 1720 tys. osób zwiększyła się prawie czterokrotnie w stosunku do 2002 r. (451 tys.). W tym kontekście istotną kwestię stanowią powroty z migracji.

Niniejszy artykuł dotyczy edukacyjnych determinant migracji powrotnych Polaków. Celem jest diagnoza i ocena uwarunkowań emigracji i migracji powrotnych Polaków z wykształceniem wyższym. Na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych ustalono kwestię zgodności pracy wykonywanej za granicą z kwalifikacjami zawodowymi migrantów. W rezultacie uzyskano odpowiedź na pytanie, czy praca emigracyjna wzbogaciła kapitał ludzki osób migrujących w nową wiedzę i umiejętności, czy raczej spowodowała tzw. „marnotrawstwo mózgów”, polegające na deprecjacji kwalifikacji.

Słowa kluczowe: powroty z migracji, emigracja zarobkowa, marnotrawstwo mózgów.

1. WPROWADZENIE

Międzynarodowa mobilność zarobkowa mieszkańców Polski jest przedmiotem szczególnego zainteresowania środowiska naukowego oraz środków masowego przekazu w XXI w. Wynika to z nasilenia skali uczestnictwa Polaków w emigracji czasowej w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej i stopniową implementacją zasady swobodnego przepływu osób. W gronie uczestników emigracji zarobkowej dominują osoby relatywnie młode i dobrze wykształcone, które często podejmują zatrudnienie poniżej swoich kwalifikacji. Może to budzić obawy o deprecjację kapitału społecznego polskich emigrantów.

* Dr hab., prof. UWM, Katedra Polityki Społecznej i Ubezpieczeń, Wydział Nauk Ekonomicznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn, e-mail: anna.krzykowska@uwm.edu.pl.

** Mgr, Katedra Polityki Społecznej i Ubezpieczeń, Wydział Nauk Ekonomicznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn, e-mail: joanna.machnis@uwm.edu.pl

Istotny problem badawczy stanowią powroty Polaków z emigracji zarobkowej. Identyfikacja skali i trwałości migracji powrotnych, a także struktury społeczno-demograficznej osób w nich uczestniczących jest ważna ze względu na kształtowanie rozmiarów i jakości zasobów pracy w kraju pochodzenia emigrantów. W tym kontekście szczególne znaczenie mają powroty pracowników wysoko wykwalifikowanych¹ i ich doświadczenia odniesione podczas pracy wykonywanej za granicą. Interesujące jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy praca emigracyjna wzbogaciła kapitał społeczny osób migrujących w nową wiedzę i umiejętności, czy raczej spowodowała tzw. „marnotrawstwo mózgow” (*brain waste*), polegające na deprecjacji kwalifikacji (*deskilling*)²? Uzyskanie informacji w tym zakresie jest istotne z uwagi na fakt, iż powroty z emigracji osób z wysokimi kwalifikacjami mogą mieć duży wpływ na rozwój regionów, do których migranci powracają, w szczególności w kontekście gospodarki opartej na wiedzy (Klaugge, Klein-Hitpass, 2007: 1–2).

Celem niniejszego artykułu jest diagnoza i ocena uwarunkowań emigracji i migracji powrotnych Polaków z wykształceniem wyższym. W pierwszej części opracowania przedstawiono główne trendy w migracjach w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem rodzajów, skali i kierunków przemieszczeń. Zaprezentowano strukturę osób emigrujących według wykształcenia i wskazano na uwarunkowania emigracji osób z wyższym wykształceniem. W kolejnej części skoncentrowano się na migracjach powrotnych osób z wyższym wykształceniem, przedstawiając wyniki oryginalnych badań empirycznych, dotyczących m.in. rodzaju wykonywanej za granicą pracy i jej zgodności z kwalifikacjami zawodowymi emigrantów. Ponadto ustalono, jakie korzyści o charakterze niematerialnym odnieśli migranci podczas pracy za granicą i podkreślono pozytywne aspekty pracy za granicą pomimo podejmowania zatrudnienia poniżej posiadanych kwalifikacji. Istotną kwestią jest również uzyskanie informacji na temat trwałości powrotów z emigracji zarobkowej. Wyniki badań empirycznych odniesiono do migracyjnych koncepcji teoretycznych, tj. teorii dualnego rynku pracy oraz „marnotrawstwa mózgow”.

2. MIGRACJE ZAGRANICZNE POLAKÓW PO PRZYSTĄPIENIU DO UNII EUROPEJSKIEJ

Współczesne procesy emigracyjne Polaków są zdeterminowane przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Istotną konsekwencją integracji ze wspólnotami europejskimi było nabycie przez obywateli państw członkowskich obywatelstwa

¹ Pracownicy wysoko wykwalifikowani (*highly skilled workers*) to osoby posiadające wyższe wykształcenie lub obszerne/równoważne doświadczenie w danej dziedzinie (Iradaie, 2001: 8).

² Deprecjacja kwalifikacji może zachodzić, gdy migranci podejmują za granicą zatrudnienie, którego wykonywanie nie wymaga ich kwalifikacji ani doświadczenia zawodowego (Kaczmarek, Okólski, 2005: 45).

Unii Europejskiej (które jest komplementarne w stosunku do obywatelstwa kraju pochodzenia). Jednym z wynikających z tego uprawnień była swoboda w zakresie przepływu osób, która wraz ze swobodnym przepływem kapitału, usług i towarów stanowi cztery podstawowe zasady konstytuujące jednolity rynek UE (Organiscka-Krzykowska, 2012: 353–354). W związku z jej wdrażaniem polscy obywatele uzyskali prawo do nieskrępowanego przemieszczania się i przebywania na terenie państw należących do Wspólnoty, a także do podejmowania tam zatrudnienia (*Dyrektywa...*). W ramach negocjacji przedakcesyjnych ustalono, iż kraje „starej” UE-15 mają prawo do stosowania okresów przejściowych w udostępnianiu imigrantom swoich rynków pracy. Z tego uprawnienia nie skorzystała Wielka Brytania, Irlandia i Szwecja, umożliwiając Polakom podejmowanie zatrudnienia na swoich terytoriach z chwilą akcesji.

Migracje zagraniczne Polaków na pobyt stały są jedynie częścią faktycznych przemieszczeń mieszkańców Polski, w których główny udział stanowią migracje czasowe (krótko- i długookresowe)³. Należy zauważyć, iż migracje na stałe często poprzedzone są wyjazdami na okres czasowy, które nie wymagają dokonywania aktu wymeldowania, co jest z kolei warunkiem koniecznym w przypadku wyjazdów na stałe.

Tabela 1

Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały w latach 1990–2012

Wyszczególnienie	Liczba migrantów (w tys.)										
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Emigracja	18,4	26,3	27,0	22,2	46,9	35,4	30,1	18,6	17,3	19,8	21,2
Imigracja	2,6	8,1	7,3	9,3	10,8	14,9	15,2	17,4	15,2	15,5	14,5
Saldo migracji	-15,8	-18,2	-19,7	-12,9	-36,1	-20,5	-14,9	-1,2	-2,1	-4,3	-6,7

Źródło: *Rocznik Demograficzny*, 2013.

Na podstawie danych zaprezentowanych w tab. 1 można zauważyć, iż w całym analizowanym okresie (od 1990 do 2012 r.) Polska pozostawała krajem emigracyjnym, z ujemnym saldem migracji. Oznacza to, iż liczba emigrantów definitywnych przewyższała liczbę osób przybywających do Polski na pobyt stały. Od lat 90. XX w. do 2006 r. liczba emigrantów polskich na pobyt stały ulegała zwiększaniu. W 2006 r. odnotowano najwyższą do tej pory skalę emigracji

³ Według zaleceń ONZ migracje czasowe są to przemieszczenia związane z pobytym czasowym, trwającym ponad 3 miesiące. Zalicza się do nich te migracje długookresowe (trwające powyżej 1 roku) oraz krótkookresowe (trwające od 3 do 12 miesięcy), które nie posiadają definitywnego charakteru.

definitywnej, która wyniosła 46,9 tys. osób. W porównaniu do 2005 r. nastąpiło ponad dwukrotne zwiększenie liczby emigrantów. W związku z tym w 2006 r. saldo migracji osiągnęło najwyższą wartość ujemną (-36,1 tys.). W kolejnych latach obserwuje się znaczny spadek wielkości tego salda (do -1,2 tys. w 2009 r.), co było związane ze zmniejszaniem się liczby emigrantów na stałe przy równoczesnym wzroście imigracji definitywnej.

Od roku 2004 obserwuje się zwiększenie zainteresowania Polaków uczestnictwem w emigracji na pobyt czasowy, rozumianej jako wyjazdy zagraniczne osób, które nie dokonując wymeldowania z pobytu stałego w Polsce, przebywają poza granicami kraju powyżej 3 miesiące (do 2006 r. kryterium to wynosiło 2 miesiące). Informacji na ten temat dostarcza Główny Urząd Statystyczny (GUS), prezentując dane o charakterze szacunkowym (*Informacja o rozmiarach...*, 2013).

W latach 2002–2007 liczba osób uczestniczących w migracjach czasowych ulegała systematycznemu wzrostowi. W okresie przedakcesyjnym (według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r.) za granicą czasowo przebywało 786 tys. Polaków, a w 2005 r. liczba zwiększyła się prawie dwukrotnie i wyniosła 1450 tys. osób. Szczególnym pod względem skali emigracji czasowej był 2007 r., w którym w tej formie przemieszczeń uczestniczyła największa do tej pory liczba ponad 2,27 mln osób. Od tego roku w związku z kryzysem gospodarczym zauważa się nieznaczne zmniejszenie liczby Polaków przebywających na emigracji czasowej (do 2210 tys. w 2008 r. oraz 2000 tys. emigrantów czasowych w 2010 r.). Jednak dane NSP z 2011 r. wskazują, iż liczba emigrantów na pobyt czasowy zaczyna ponownie wzrastać (o 17 tys. osób w stosunku do roku poprzedniego i wyniosła 2017 tys. osób w 2011 r.). Natomiast w 2012 r. zwiększyła się o kolejne 113 tys. osób. Zdecydowana większość emigrantów czasowych (ponad 77 %) przebywa za granicą przez okres powyżej 12 miesięcy (*Informacja o rozmiarach...*, 2013).

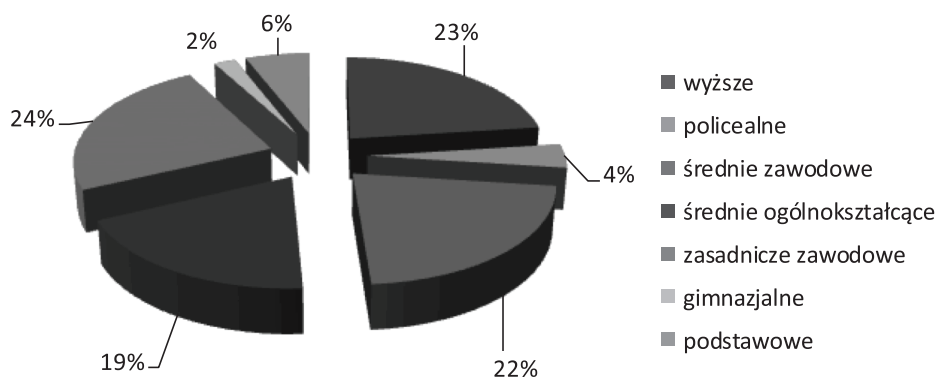
Należy podkreślić, iż emigracja na pobyt czasowy dotyczy w szczególności wyjazdów do krajów Unii Europejskiej (około 80% liczby osób emigrujących). W latach 2004–2011 liczba osób przebywających czasowo na terenie tych krajów wzrosła ponad dwukrotnie (z 750 tys. w 2004 r. do 1720 tys. osób w 2012 r.). Wśród krajów należących do UE, najpopularniejszymi kierunkami poakcesyjnej emigracji Polaków na pobyt czasowy są Wielka Brytania, Niemcy oraz Irlandia. Na podkreślenie zasługuje fakt, że rozmiary emigracji czasowej do Wielkiej Brytanii uległy prawie trzydziestokrotnemu zwiększeniu w latach 2002–2006, a do Irlandii stokrotnemu w latach 2002–2007. Niemcy są od lat popularnym krajem emigracji Polaków ze względu na położenie geograficzne i wykształcone sieci migracyjne. Dlatego też emigracja czasowa do tego kraju utrzymywała się na wysokim poziomie w okresie przed- oraz poakcesyjnym, pomimo formalnie zamkniętego dostępu do niemieckiego rynku pracy do 1.05.2011 r. Ponadto od 2007 r. zauważa się rosnące zainteresowanie polskich emigrantów

wyjazdami do Norwegii, której rynek pracy został udostępniony obywatelom UE na mocy Układu o Europejskim Obszarze Gospodarczym. Wynika to z relatywnie dobrej sytuacji na norweskim rynku pracy w porównaniu do innych krajów europejskich⁴.

3. EDUKACYJNE UWARUNKOWANIA PROCESÓW MIGRACYJNYCH POLAKÓW Z WYŻSZYM WYKSZTAŁCENIEM

Procesy migracyjne charakteryzują się selektywnością, która oznacza zróżnicowaną skłonność do podejmowania przemieszczeń przez osoby o różnych cechach społeczno-demograficznych (A n a c k a, F i h e l, 2012: 57–58). Do grona podstawowych cech selekcyjnych migrantów oprócz płci, wieku i miejsca zamieszkania zalicza się wykształcenie.

Na podstawie informacji pochodzących z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w Polsce w 2011 r. można zauważyć, iż w emigracji na pobyt czasowy uczestniczą przede wszystkim osoby posiadające co najmniej wykształcenie średnie (prawie 70% emigrantów). Prawie co czwarty emigrant posiadał wykształcenie wyższe. Najmniejszą skłonność do emigracji przejawiały osoby z wykształceniem gimnazjalnym i podstawowym, które stanowiły odpowiednio 2% i 6% emigrantów (rys. 1).

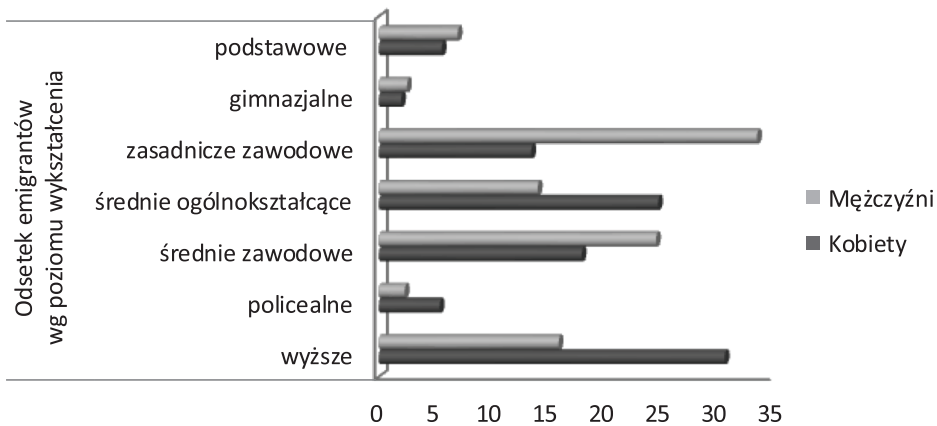

Rys. 1. Emigracja z Polski na pobyt czasowy w 2011 r. według struktury wykształcenia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP, 2011.

⁴ W okresie kryzysu gospodarczego stopa bezrobocia w Norwegii utrzymywała się na poziomie 3,1–3,2% (w latach 2009–2012) wobec dwukrotnego wzrostu tego wskaźnika w Wielkiej Brytanii (z 3,9% w 2006 r. do 7,9% w 2012 r.) oraz ponad trzykrotnego w Irlandii (z 4,4% w 2006 r. do 14,7% w 2012 r.) (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

W ramach samej kategorii wykształcenia można zauważyć zróżnicowanie w odniesieniu do kobiet i mężczyzn (rys. 2). Najbardziej znaczące różnice między przedstawicielami obu płci dotyczą wykształcenia wyższego oraz zasadniczego zawodowego. Wykształcenie wyższe posiadało ok. 30% ogółu emigrujących czasowo kobiet, a jedynie 15% mężczyzn. Z kolei emigranci płci męskiej dominowali w kategorii wykształcenia zasadniczego zawodowego (co trzeci emigrujący mężczyzna).

Rys. 2. Emigracja z Polski na pobyt czasowy w 2011 r. według struktury wykształcenia i płci (w %)

Źródło: jak do rys. 1.

Jak pokazują doświadczenia Polski oraz innych krajów emigracyjnych, wysoką skłonność do przemieszczeń pracowniczych wykazują osoby relatywnie dobrze wykształcone. Natomiast osoby z niskim poziomem wykształcenia są niedoreprezentowane (Grabowska-Lusińska, Okólski, 2009: 99–101).

Selektywność procesów migracyjnych wynikająca z kwestii wykształcenia może powodować występowanie tzw. drenażu mózgow (brain drain). Zjawisko to polega na odpływie wysoko wykwalifikowanych osób. Natomiast podejmowanie przez osoby z wyższym wykształceniem zatrudnienia poniżej swoich kwalifikacji może powodować tzw. „marnotrawstwo mózgow” (brain waste) (Kaczmarczyk, Tyrowicz, 2008: 5).

Poszukując przyczyn uczestnictwa w poakcesyjnej emigracji czasowej osób posiadających określony poziom wykształcenia, należy zwrócić uwagę na kształtowanie się struktury wykształcenia ludności Polski (tab. 2).

Tabela 2

Struktura wykształcenia ludności Polski w wieku 13 lat i więcej w latach 1995–2011

Poziom wykształcenia	Lata				
	1995	2002	2005	2008	2011
	w %				
Wyższe	6,8	11,1	14,2	17,4	20,6
Średnie	27,1	32,4	33,0	33,6	30,5
Zasadnicze zawodowe	25,9	23,8	23,0	22,3	22,8
Gimnazjalne i podstawowe	33,7	29,8	27,3	24,9	24,5
Niepełne podstawowe	6,4	2,9	2,5	1,8	1,6

Źródło: Organiściak-Krzykowska, Janusz, 2013.

Od połowy lat 90. XX w. zaszły pozytywne zmiany w strukturze wykształcenia ludności Polski. Najbardziej znaczące zmiany odnotowano w odniesieniu do kategorii osób z wyższym wykształceniem. Odsetek osób legitymujących się dyplomem ukończenia uczelni wyższych zwiększył się trzykrotnie, z poziomu 6,8% w 1995 r. do 20,6% w 2011 r. Było to spowodowane m.in. zmianami zachodzącymi w systemie szkolnictwa wyższego, określanymi mianem boomu edukacyjnego (tj. powstawaniem uczelni niepublicznych). W jego wyniku od początku lat 90. ubiegłego wieku liczba uczelni wyższych zwiększyła się czterokrotnie, z 112 w 1990 r. do 453 w roku 2012 (*Rocznik Statystyczny, 2002–2013*). W związku z powyższym w tym okresie nastąpił znaczny wzrost liczby studentów. W roku akademickim 1990/1991 w Polsce studiowało ponad 390 tys. osób, natomiast w latach 2011/2012 było to już 1,76 mln osób. Wyjątkowym rokiem akademickim był 2005/2006, w którym w uczelniach wyższych w Polsce studiowało 1,95 mln osób (*Szkolnictwo wyższe..., 2013*).

Struktura wykształcenia ludności Polski jest zróżnicowana pod względem płci. W tab. 3 można zaobserwować zmiany odsetka poziomu wykształcenia wśród kobiet i mężczyzn na podstawie danych pochodzących z NSP 2002 oraz 2011.

Tabela 3

Struktura wykształcenia ludności Polski według płci w latach 2002–2011

Poziom wykształcenia	2002			2011		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
	w %			w %		
Ogółem*	100	100	100	100	100	100
Wyższe	9,9	9,3	10,4	16,8	14,6	18,8
Średnie i policealne	31,5	27,6	35,1	31,4	28,9	33,7
Zasadnicze zawodowe	23,2	30,1	16,9	21,5	27,8	15,9
Podstawowe ukończone i gimnazjalne**	29,8	28,0	31,4	23,8	22,6	25,0
Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego	3,6	3	4,3	1,4	1,1	1,7

* w dalszym podziale nie uwzględniono nieustalonego poziomu wykształcenia; ** w 2002 r. wykształcenie wyłącznie podstawowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP, 2011.

Z przedstawionych danych wynika, iż kobiety są relatywnie lepiej wykształcone niż mężczyźni. W roku 2011 prawie co 5 kobieta (18,8%) posiadała dyplom uczelni wyższej, natomiast w roku 2002 było to jedynie 10% ogółu kobiet. Z kolei według NSP 2011 14,6% ogółu mężczyzn posiadało wykształcenie wyższe, co oznaczało wzrost o 5,3 pkt proc. w stosunku do roku 2002.

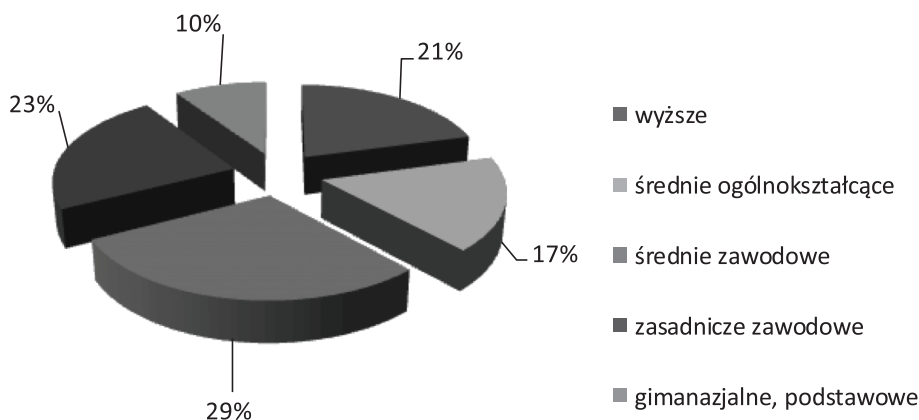
Edukacyjne uwarunkowania struktury ludności Polski stanowią częściowo wyjaśnienie faktu uczestnictwa relatywnie wysokiego odsetka osób z wyższym wykształceniem w strukturze osób emigrujących na pobyt czasowy z Polski. Jednak dane zaprezentowane w tym podrozdziale wskazują na występowanie nadreprezentacji wysoko wykwalifikowanych emigrantów w odpływie migracyjnym.

4. MIGRACJE POWROTNE POLAKÓW Z WYŻSZYM WYKSZTAŁCENIEM

W związku ze znacznymi rozmiarami i społeczno-demograficzną strukturą poakcesyjnej emigracji czasowej z Polski nasuwają się liczne pytania o istotę powrotów z emigracji zarobkowej do Polski osób z wyższym wykształceniem. Poszukując odpowiedzi, w latach 2011–2013 przeprowadzono metodą ankietową oryginalne badanie empiryczne wśród 2857 osób, które powróciły z emigracji

i zarejestrowały się w powiatowych urzędach pracy w województwach Polski wschodniej.

Na podstawie tych badań ustalono, iż struktura wykształcenia osób powracających z emigracji zarobkowej była zbliżona do struktury wykształcenia osób wyjeżdżających. Najwyższą skłonność do powrotów wykazywały osoby z wykształceniem średnim zawodowym (prawie 30% powracających). Co piąty badany reemigrant posiadał wykształcenie wyższe (rys. 3). Okazuje się, iż osoby z wykształceniem wyższym równie licznie wyjeżdżają, co powracają do kraju.

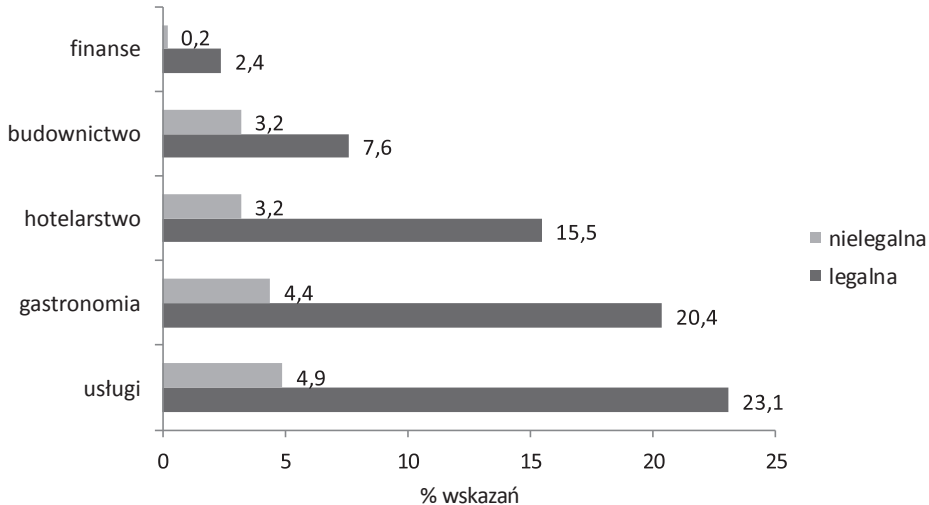
Rys. 3. Migracje powrotne do Polski według struktury wykształcenia

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Ważną kwestią podjętą w badaniu było uzyskanie informacji na temat rodzaju pracy wykonywanej za granicą w kontekście zgodności z kwalifikacjami zawodowymi emigrantów (rys. 4). Wysoko wykwalifikowani emigranci z Polski podejmowali głównie zatrudnienie w sektorze usług (28% wskazań), gastronomii (24,8% wskazań) i hotelarstwie (18,7% wskazań). Dominującą formą była praca legalna.

Jednakże prawie 2/3 reemigrantów z wyższym wykształceniem przyznało, że wykonywało za granicą pracę poniżej swoich kwalifikacji, a jedynie 18% potwierdziło zgodność zatrudnienia z posiadanymi kwalifikacjami zawodowymi. Wyniki uzyskane wśród tej kategorii reemigrantów mogą budzić niepokój z uwagi na zjawisko „marnotrawstwa mózgow”, jakim mogą być one zagrożone. W raporcie OECD International Migration Outlook (2007) jest to określane mianem *occupational over-qualification* i dotyczy osób, których kwalifikacje zawodowe przekraczają wymagania wynikające z wykonywanej pracy. Po powrocie do kraju osoby takie mogą być narażone na podwójną marginalizację wynikającą z braku pracy zgodnej z kwalifikacjami oraz na trudności w reintegracji na krajowym rynku pracy. Szczególnie dotkliwie mogą to odczuć osoby z wykształceniem

wyższym, które wykonując za granicą pracę niezgodną ze swoim wykształceniem, doświadczają przerwy w karierze (Iglicka, 2010: 120).

Rys. 4. Rodzaj wykonywanej pracy za granicą

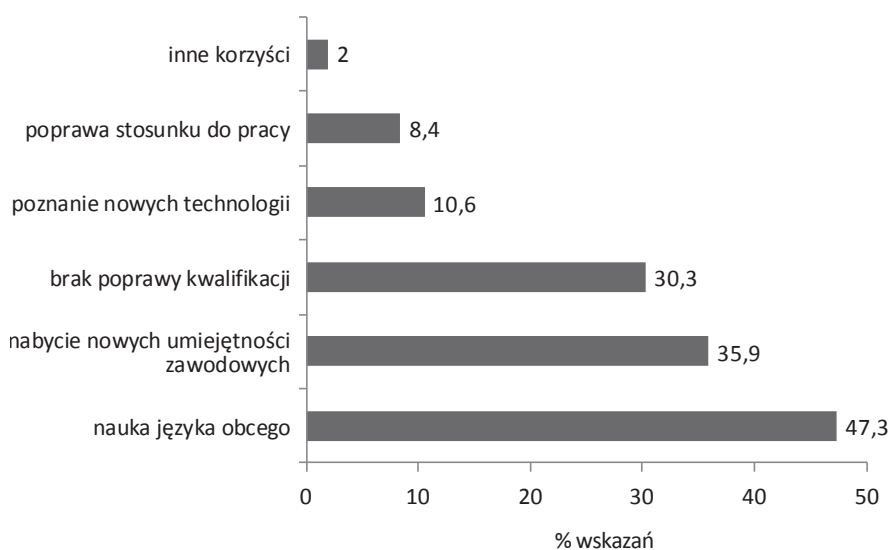
Źródło: jak do rys. 3.

Należy jednak podkreślić, że podejmowanie przez emigrantów zatrudnienia poniżej swoich zawodowych kompetencji jest często działaniem celowym i znajduje uzasadnienie w teorii dualnego rynku pracy (*dual labour market theory*). Wynika to z ekonomicznych przesłanek podejmowanej mobilności pracowników, która ma na celu generowanie środków finansowych. Kwestia prestiżu wykonywanej pracy jest sprawą drugorzędną. Emigranci podejmują zatrudnienie w tzw. wtórnym sektorze rynku pracy⁵ w odpowiedzi na popyt zgłaszany przez zagranicznych pracodawców. Oferowane wynagrodzenie (relatywnie wyższe niż w kraju pochodzenia) oraz czasowy charakter wykonywanej pracy rekompensują emigrantom niedogodności wynikające z podejmowania zatrudnienia poniżej posiadanych kwalifikacji zawodowych (Piore, 1979).

Pomimo wysokiego odsetka osób podejmujących zatrudnienie niezgodne z posiadaniem wykształceniem, migranci pozytywnie oceniają doświadczenia zawodowe i nowe umiejętności uzyskane podczas emigracji zarobkowej (rys. 5). Niemal połowa respondentów posiadających wyższe wykształcenie doceniła

⁵ Praca podejmowana we wtórnym sektorze rynku pracy charakteryzuje się relatywnie niższymi wynagrodzeniami, niższym prestiżem i ograniczonymi możliwościami awansu zawodowego w porównaniu do warunków pracy oferowanych rodzimym pracownikom w sektorze pierwotnym.

możliwość nauki języka obcego podczas zarobkowego pobytu za granicą. Kolejną korzyścią, na którą wskazał więcej niż co trzeci badany, było nabycie nowych umiejętności zawodowych. Ponadto około 10% respondentów jako wartościowe uznało poznanie nowych technologii. Wykonywanie pracy za granicą wpłynęło również na poprawę stosunku do pracy w ogóle.

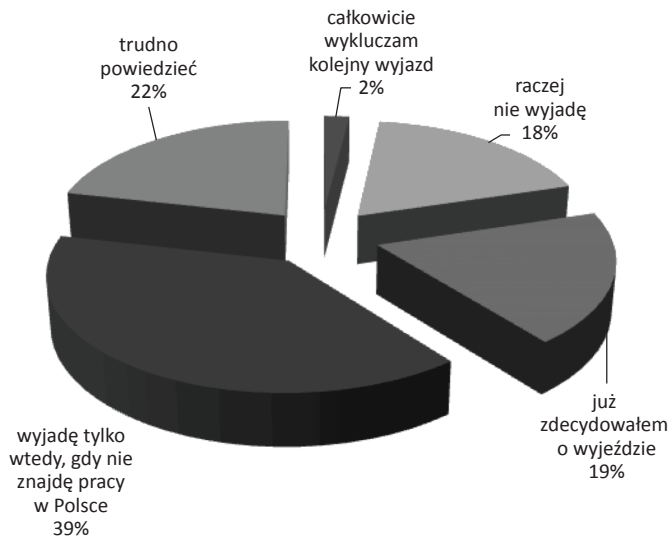
Rys. 5. Wpływ pracy za granicą na poprawę kwalifikacji reemigrantów

Źródło: jak do rys. 3.

Wymienione wyżej korzyści odniesione przez migrantów z wyższym wykształceniem podczas pracy za granicą mogą stanowić ważne atuty przy poszukiwaniu zatrudnienia po powrocie do rodzinnego kraju. W szczególności kompetencje w zakresie języków obcych oraz kontakt z nowymi technologiami mogą być docenione przez pracodawców. Badacze migracji podkreślają, iż migranci powrotni wykorzystują uzyskane umiejętności podczas pracy w kraju pochodzenia. Będąc relatywnie lepiej wyposażeni w tym zakresie niż osoby niemobilne, reemigranci mogą liczyć na wyższe wynagrodzenie (Dustmann i in., 2010: 1–2). Na tej podstawie można stwierdzić, iż podejmowanie zatrudnienia za granicą poniżej posiadanych kwalifikacji nie należy postrzegać jedynie w kontekście zagrożenia *brain waste*. Istotne jest nabywanie nowych umiejętności, które wzbogacają jakość kapitału społecznego reemigrantów i mogą okazać się pomocne w procesie readaptacji na rynku pracy w kraju pochodzenia migrantów. Niniejsze podejście traktuje się jako pozytywny efekt „pozyskiwania mózgow”, który jest generowany przez każdego powracającego migranta (Dustmann i in., 2010: 20; Makulec, 2013: 32).

Informacja o rodzaju pracy wykonywanej przez wysoko wykwalifikowanych emigrantów i jej zgodności lub niezgodności z posiadanym wykształceniem jest również istotna z punktu widzenia kreowania i alokacji kapitału społecznego w kraju pochodzenia emigrantów. Może być ona pomocna w efektywniejszym wykorzystaniu wydatków z budżetu państwa na edukację i szkolenia (Ozden, 2006: 227–228).

Ważne miejsce w dyskusji nad procesami migracyjnymi zajmuje kwestia trwałości powrotów z emigracji zarobkowej. Z przeprowadzonych badań wynika, że jedynie 20% respondentów z wyższym wykształceniem nie miało zamiaru ponownie uczestniczyć w emigracji zarobkowej. Prawie co piąty badany był zdecydowany na kolejny wyjazd, natomiast 2/5 respondentów uzależniało podjęcie takiej decyzji od trudności w znalezieniu zatrudnienia w Polsce (rys. 6).

Rys. 6. Plany emigracyjne osób z wyższym wykształceniem

Źródło: jak do rys. 3.

W oparciu o wyniki badań oraz teoretyczną koncepcję R. Kinga (1978: 177–178) można określić rodzaje migracji powrotnych Polaków z wyższym wykształceniem z punktu widzenia trwałości tych powrotów. Dominującymi formami są powroty sezonowe (dotyczące osób podejmujących zatrudnienie sezonowe m.in. w rolnictwie, hotelarstwie) oraz czasowe (wynikające z sytuacji osobistej lub zawodowej, np. zakończenie kontraktu). Powroty na stałe dotyczyły co piątego powracającego.

Z uwagi na to, iż ocena trwałości powrotów z emigracji opiera się na deklaracjach badanych osób, należy podchodzić do niej z ostrożnością. Na rzeczywistość

realizację (lub zaniechanie) planów migracyjnych mogą mieć wpływ różnorodne czynniki, m.in. osobiste oraz te związane z sytuacją na rynku pracy w kraju wysyłającym lub przyjmującym. Ponadto należy mieć na uwadze, iż w obecnych czasach mamy do czynienia z zacieraniem się podziału na typowe formy emigracji, w tym również migracji powrotnych. Badacze migracji wskazują na płynność jako cechę charakteryzującą współczesne przemieszczenia ludności i nowy typ mobilności, tzw. migrację płynną (E n g b e r s e n, 2010: 116–119). W związku z tym nie można definitywnie i jednoznacznie stwierdzić, czy powroty z migracji są powrotami na stałe czy mają tylko charakter tymczasowy.

5. PODSUMOWANIE

Migracje powrotne są istotnym rodzajem mobilności społeczeństw. W szczególności kwestia powrotów z emigracji zarobkowych osób posiadających wyższe wykształcenie ma znaczenie w kontekście sytuacji społeczno-ekonomicznej w kraju pochodzenia migrantów. Reemigracja wysoko wykwalifikowanych osób może w pośredni sposób przyczyniać się do rozwój społeczno-gospodarczego tego obszaru.

Podsumowując rozważania podjęte w tym artykule, można stwierdzić, że przystąpienie Polski do UE znacząco wpłynęło na zwiększenie rozmiarów emigracji czasowych Polaków. Relatywnie wysoki odsetek polskich emigrantów z wyższym wykształceniem nie jest konsekwencją wzmożonego odpływu tej kategorii osób, lecz wynika raczej ze struktury wykształcenia Polaków. Ponadto wyniki badań wskazują, iż równie często mamy do czynienia z powrotami tych osób z emigracji zarobkowej do rodzinnego kraju.

Pomimo tego że 2/3 polskich emigrantów z wyższym wykształceniem wśród ogółu badanych wykonywało pracę poniżej swoich kwalifikacji (podejmując zatrudnienie głównie w gastronomii i hotelarstwie), nie należy mówić o „marnotrawstwie mózgów”. Trzeba mieć na uwadze to, że emigracja może wpływać na poprawę jakości kapitału ludzkiego osób w niej uczestniczących. Liczni badani reemigranci przyznali, iż podczas emigracji zarobkowej nauczyli się języka obcego, nabyli nowe umiejętności oraz mieli kontakt z nowymi technologiami. Ponadto, zgodnie z założeniem dualnej teorii rynku pracy, podejmowanie pracy w drugorzędnych sektorach rynku pracy jest zamierzonym i czasowym działaniem emigrantów, których głównym celem jest uzyskanie korzyści finansowych. Jest to konsekwencją popytu na pracę cudzoziemców w drugorzędnym sektorze rynku pracy, zgłaszanego przez zagranicznych pracodawców.

Mobilność przestrzenna, będąca jednym z aspektów elastyczności zasobów pracy (K r y ń s k a, 2007: 1), jest przykładem realizacji zasady swobodnego przepływu pracowników. Reasumując, można pozytywnie ocenić czasowe emigracje zarobkowe osób z wyższym wykształceniem, a tym bardziej powroty

tych osób do kraju pochodzenia ze względu na zdobyte za granicą doświadczenie zawodowe oraz pozyskane środki finansowe. Z punktu widzenia sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski ważne jest optymalne wykorzystanie kapitału finansowego oraz społecznego przez reemigrantów. W związku z tym istotne jest udzielanie osobom powracającym z emigracji pomocy w reintegracji na krajowym rynku pracy oraz stwarzanie warunków zachęcających ich do powrotów (np. ułatwienia w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej). Ważną rolę w tym zakresie powinny odegrać instytucje polityki rynku pracy oraz polityki migracyjnej Polski.

BIBLIOGRAFIA

- Anacka M., Fihel A. (2012), *Selektywność emigracji i migracji powrotnych Polaków – o procesie „wyplukiwania”*, „Central and Eastern European Migration Review”, Vol. 1, No. 1.
- Cerese F. (1974), *Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration From the United States to Southern Italy*, „International Migration Review”, No. 8, s. 245–262.
- Dustmann Ch., Fadlon I., Weiss Y. (2010), *Return Migration, Human Capital Accumulation and the Brain Drain*, CREAM Discussion Paper, No. 13/10.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2004/38/WE w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG.
- Engbersen G., Snel E., Boom J. de (2009), *A Van full of Poles: Liquid Migration from Central and East Europe*, [w:] R. Black i in. (red.), *A Continent Moving West? UE Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M. (2009), *Emigracja ostatnia?*, Warszawa. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- Iglicka K. (2010), *Powroty Polaków po 2004 roku. W pętli pułapki migracji*, Warszawa.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2012* (2013), GUS, Warszawa.
- International Migration Outlook* (2007), Sopemi Edition, OECD.
- Iredale R. (2001), *The Migration of Professionals: Theories and Typologies*, „International Migration”, Vol. 1, No. 39, s. 7–26.
- Kaczmarczyk P., Tyrowicz J. (2008), *Migracje osób z wysokimi kwalifikacjami*, Biuletyn 3.
- Kaczmarczyk P., Okólski M. (2005), *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa.
- King R. (1978), *Return Migration: a Neglected Aspect of Population Geography*, „Area”, No. 10, s. 175–182.
- Klage B., Klein-Hitpass K. (2007), *High-skilled Return Migration and Knowledge-based Economic Development in Regional Perspective. Conceptual Considerations and the Example of Poland*, Center of Migration Research Working Papers, No. 19/77.
- Kryńska E. (2007), *Elastyczność zatrudnienia na polskim rynku pracy*, „Polityka Społeczna”, nr 11–12, s. 1–8.
- Makulec A. (2013), *Konsekwencje migracji wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego*, CMR Working Papers, nr 61/119, Warszawa.

- Organiściak-Krzykowska A. (2012), *Migration of Polish People in the European Union*, [w:] G. Dammacco, B. Sitek, A. Uricchio (red.), *Integration and Neighbourhood Policies*, Bari.
- Organiściak-Krzykowska A., Janusz M. (2013), *Edukacyjne uwarunkowania rynku pracy w kontekście nowych wyzwań polityki rynku pracy (Europejskiej Strategii Zatrudnienia)*, [w:] A. Organiściak-Krzykowska (red.), *Współczesne aspekty rynku pracy*, Olsztyn–Warszawa.
- Ozden C. (2006), *Educated Migrants: Is There Brain Waste?*, [w:] C. Ozden, M. Schifft (red.), *International Migration, Remittances and the Brain Drain*, World Bank and Palgrave Macmillan.
- Piore M. (1979), *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*, New York.
- Ravenstein E. (1889), *The Laws of Migration*, „Journal of the Royal Statistical Society of London”, Vol. 48, No. 2, s. 167–235.
- Rocznik Demograficzny* (2013), GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny RP* (2002–2013), GUS, Warszawa.
- Szkolnictwo wyższe w Polsce* (2013), Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce, Warszawa.
- Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych* (2012), GUS, Warszawa.

Anna Organiściak-Krzykowska, Joanna Machnis-Walasek

EDUCATIONAL DETERMINANTS OF RETURN MIGRATION OF POLES

Abstract. Migration is a very important socio-economic issue in the contemporary world. One of the interesting and pertinent research problems worth considering concerns the scale and nature of migration from countries which entered the European Union in 2004. The enlargement of the EU led to a significant increase in the number of part-time/temporary migrants. According to statistical data, the number of Polish emigrants increased nearly four times from 451 thousand in 2002 to 1720 thousand in 2012. In the context of global economic crisis, there appeared a number of questions about the international migration and return migration of Poles. This paper describes educational determinants of return migration of Poles. The main aim of paper were diagnosis and evaluation of the determinants of higher educated Poles' migration and remigration. Based on empirical research, the paper aims to establish whether Polish migrants' jobs are commensurate with their qualifications. There is answer the question whether migrant's work enriched their social capital in the new knowledge and skills, or rather caused deskilling and brain waste.

Keywords: return migration, labour migration, brain drain, deskilling.